

מיהו עגנון?

(בעקבות "מסע אל רגע החסד" לרנה לי *)

שמואל שניידר

ש"י עגנון ז"ל בורק כ"ו

ספרה של רנה לי, "מסע אל רגע החסד" מצטרף לשורה ארוכה של ספרי מחקר וביקורת שעניינם יצירותיהם של שניים מגדולי הפרוואיקונים העבריים של המאה העשרים — עגנון והזו. "מסע אל רגע החסד", כפי שמעידה כותרת המישה של הספר, מהווה סדרת "עיונים ביצירותיהם של עגנון והזו" והוא מורכב משני חלקים בלתי שווים בכמותם ובאיכותם. חלקו הארי של הספר עוסק ביצירתו של עגנון מתוך אספקלריה של מימד החסד והאור — ומכאן שמו של הספר. חלקו השני של הספר עניינו מסכת שמות הנפשות ביצירתו של ח. הזו ומיתאם ההדריות שבין השם והיצירה — שיקופה של

היצירה באמצעות שמות גיבוריה והשתקפותה של היצירה, ערכיה ותכניה, באופיים המיוחד של שמות הגיבורים המאכלסים את היצירה.

בשנים האחרונות הלך המחקר העגנוני הלך והתרחב ועל כך יעידו המאמרים והביקורות למיניהם הפוזרים בכתבי־העת העבריים כפרט בשני העשורים האחרונים, וכן ספרי המחקר של „עגנוניסטים“ מובהקים כדוב סדן, ברוך קורצווייל, אברהם בנר, גרשון שקד, הלל ברזל ואחרים. המיבחר הביבליוגרפי בסיום ספרה של רנה לי (עמ' 169 – 172) יעיד אף הוא ומאז פירסום הספר לא שקט מחקר עגנון על שמריו, כפי שניתן להיווכח למשל מעיון במספרי הספרות של עתוני ימי ששי, ב"הספרות", מולד" מאזוניים" ובשאר מאמרי המחקר הביקורת המתפרסמים בארץ ובחו"ל.²

„מן ההווי השלם אל ההווי הקרוע“

גם בין שיפעת מחקר כתבי עגנון מתבלט ספרה של רנה לי בייחודו. על אף המשותף שבין דיוני ספר זה לבין דיוניהם של קודמיה במחקר, מהווה הספר קריאת־תגר על מגמותיו של מחקר ופרשנות עגנון. לא רק שמו של הספר הוא „מסע אל רגע החסד“ אלא, שרנה לי סבורה שהגיעה העת לעשות „חסד של אמת“ עם יצירתו של עגנון ועם תדמיתו כפי שנתפסה על־ידי קריית הספר שלנו בדור האחרון, ובמיוחד מאז החלו להופיע סיפורי „ספר המעשים“ שלו. הקריאה לבחינה מחדש ולרבייה של יצירת עגנון מוצאת ביטוייה כבר במבוא הקצרצר בעל השורות הספורות המנוסח כעין מניפסט: „מטרת המאמר לחשוף נקודות אור ואורה ביצירת עגנון, אשר עננים כבדים של ביקורת ספרותית מכסים אותן מפני עין רואה.“³ המחברת באה, איפוא, „להסיר את העננים הכבדים של ביקורת ספרותית“ אשר „השחירו“ את פני יצירתו של עגנון ולהסיר מהמספר את התווית של בעל „התרמיל הקרוע“, אם להשתמש בלשונו של משה שמיר – וכלשונה של רנה לי במשפט השני של המבוא:

עובדת היותו של עגנון סופר בעל שיעור־קומה, רגיש וער לבעיות התקופה, ואמן המדקדק כחוט־השערה כדרכי העיצוב שלו, עדיין אינה הופכתו ל"מודרניסט", "טראגיקן", או "ניהיליסטן". גם אין ביקורתו נגד ממסדי־ת העולה מכתביו מעידה על העדר־אמונה. במאמציהם הרבים להשיל מכתפיו את דיוקן ה"סופר הדתי" טפלו לו חוקרים רבים וגם טובים מבוכות ממבוכות שונות ואף הציגוהו כנעדר־אמונה ותועה בעולם שנתרוקן מאלוהים.⁴

מגמה זו קובעת את מיבנה המסה שתחילתה בפרק "בפרדס הביקורת" בו סוקרת המחברת את רבגוניותה של הפרשנות העגנונית ואת "התנודות בהשקפות של הביקורת; מן ההווי השלם אל ההווי הקרוע"⁵ ועד להאשמתם של שניים מראשוני וראשי פרשניה של סיפורת עגנון, סדן וקורצווייל בהטייתן של הפרשנות לעבר כיוון "ההווי הקרוע":

סיפורי ספר "המעשים" הכניסו מבוכה בלב מבקרים וקוראים. [הם] התקשו להבין כיצד גמלו בנפשו של אותו אמן, שיצר את "הכנסת כלה", סיפורים אֶזוטרניים, אניגמטיים ומודרניסטיים אלה, שבהם הגיבור שסוע בנפשו ומנותק מקונו ומסורתו ורדוף על־ידי

הזמן... מזור. שאלה מהחוקרים החרדים ביותר לאסתזיס האמנותי — כקורצווייל, הטוען תמיד לעריפות האמן על המאמין, וכסרן, חוקר התשתיות של המעשה האמנותי — רווקא הם שרואנים להרחיק את עגנון מגיבורי התמימים, אינם שמים פדות בין עגנון לבין המספר המתוודה של "ספר המעשים".⁶

טבעי הדבר שמיד לאחר קביעות אלה בא מיקומם של פרקים ג': "קרוב חוקר אצל עצמו: דב סרן" (פרק ג') ו"קרוב חוקר אצל עצמו: ברוך קורצווייל" (פרק ד'). מיד בעקבות הדיון "בפרדס הביקורת" וב"אור שהיה לצנינים בעיני חוקרים מודרניים" באים עיקרי דבריה של רנה לי בסוגיית עגנון שעניינם, כאמור, צעידה "בכין האור" המצוי בסיפורי עגנון וחישובו של מימד החסד על רב-גוניות השתקפויותיו ביצירה המונומנטאלית של "נעים מספר ישראל". הווי אומר, משנה מבוררת וסדורה בנוסח חוקרי מדע באוניברסיטאות הגרמניות בו ראשיתו של הדיון הינו תמיד דברי פולמוס והתנצחות כנגד טיעוניהם של בעלי-פלוגתא ולאחר גילוי סתירותיהם וסתירת בניינם האידיאלי — בנייתה של התיוה, מהמסד ועד הטפחות של המחבר עצמו.

אף כי יש להתייחס, אולי, בביקורתיות אחר דבריה של רנה לי על היותו של סרן כאחד מאב-אבות מְשַׁנֵּי תדמית יצירת עגנון, שכן נאמנים עלינו דבריו של בעל-הדין עצמו שהביע במספר הזדמנויות שמגמה זו ממנו והלאה,⁷ הרי הונחה ב"מסע אל רגע החסד" תשתית רבת-כיוונים הקוראת, כאמור לעיל, לשערוך ולרביזיה יסודית הן בגישה הבסיסית לכלל סיפורת עגנון והן להבנתן של יצירות בודדות — קצרות וארוכות כאחד.

הקונסנסוס של "הווה קרוע" ושל "תרמיל קרוע" שהשתרש בקרב פרשניו וחוקריו של עגנון מותקף כאן ישירות, בעיקביות ובשיטתיות הראויים לציון ולהערכה. גם מי שעמדותיו האידיאיות והאסתטיות רואות בעגנון "איש מודרנה", בעשורים האחרונים — התייחסות הכוללת כאמור, את רוב רובו של ציבור חוקרי עגנון — הוא גם יאלץ להתמודד עם התיוה אותה מציגה המחברת ולהרהר הרהור שני כלפי פירושים למיניהם שנותנו לסיפורי עגנון השונים ובמיוחד לסיפורי "ספר המעשים".

החזרת העטרה ליושנה

כבר בשנות החמישים, כשהחלה פרשנותו של החוקר המנוח ב. קרצווייל על ז'רדימוניות" בסיפוריו של עגנון לכרסם לאט-לאט, אך, בהתמדה, בתדמיתו של עגנון כמספרם של שלומי אמוני ישראל, של סיפורים "יראיים", כבעל "הכנסת כלה" המספר את הנסים והנפלאות שאירעו לר' יודיל החסיד, הופיעו או במוספים הספרותיים רשימות שנלחמו במגמות ה"מודרניזציה" של סיפורי עגנון. היו אלה אישי תרבות וספרות מ"הגברדיה הוותיקה" שראו בעגנון את מנציחה של הוויית ישראל-סבא במזרחה של אירופה. בעיניה של מְשַׁמְרֵת זו נתפס עגנון כמספר שהחזיר את עטרת העיירה ליושנה לאחר דורות של מה שנראה בעיני רבים כעיצוב מסולף וזדוני במגמתו; בסיפורי עגנון חדלה העיירה להיות מושא לקריקטורה ולפֶרסה של החברה היהודית. א. קריב היה מן הבולטים שבמשמרת זו ומן

הפולמוסנים הקיצוניים שבהם. בעיני קריב היה עגנון גואלה של "המכורה היהודית" מידיהם של סופרים כמנדלי וברנר. אך קריב לא היה היחידי שפָּאב על "גזילתו" של עגנון מהיות "סופר העיירה היהודית" והפיכתו לסופר קפקאי, רחמנא ליצלן. ניתן היה לחוש בנימה הנוסטלגית שחדרה לדבריהם ולצלילים האלגיים שבקעו מניסוחיהם. נסיונותיהם לעמוד בפרץ "הביקורת החדשה", שראתה מבעד למעטה התמים והיראי "תוך" קפקאי "דימוני", נבלם באיכו. בעיני הזרמים החדשים בביקורת הישראלית, שדרכם נסללה במדה לא-מעטה על-ידי קורצווייל גִּגִּין כלי הביקורת "האירופיאיים" שהחזיר לדיון הספרותי של שנות החמישים, ובמידה שווה בשל אופיו המיליטנטי והפולמוסי, ובשל לשונו החריפה ולא פעם בוטה, נחשפו מעריציו של עגנון שדבקו בבעל סיפורי "היראים" כבטלנים תמימי-דרך שאבד עליהם הכלח ומאבקם כמאבק דוֹן־קישוטי מגוחך ומעורר רחמים.

שונה תכלית שינוי הוא נסיונה של רנה לי לרביזיה בגישתו של המחקר העגנוני לשם החזרת עטרת עגנון ליושנה – ה"ניהיליסטן" ו"נעדר-אמונה" לעגנון "שאינו נעזב מאל".⁸ אף כי מאד ייתכן, שמניעה נעוצים בהשפעותיהם של הוגי-דעות כבובר, שציטטה מכתביו משמשת מוטו לספר כא. השל, שרנה לי היתה מתלמידותיו בסמינר התיאולוגי היהודי, הרי שגישתה היא גישה מקצועית וכליה כלי בעל-מקצוע האמון על ניתוח טקסטואלי מדוקדק. אין דבריה ביקורת של הלך-נפש פיוטי, או, פרי נקודת-מוצא של אידיאלוג אינדוקטרינרי.

המחברת ניגשת לטפל בנושא דיונה מתוך שליטה מיִּבְּכִית הן במקורות הראשוניים – סיפורי עגנון עצמם על נוסחותיהם ורברדיהם השונים, והן במקורות המישניים – בשפע הביבליוגרפי של ספרות עגנונית. ואין למצוא בספר את המכשלה הקלאסית של בעלי חידושים, שבלהיטותם לחדש מעדיפים הם את ה"חריף ועוקר ההרים" על-פני ה"בקי". גם מי שלא יקבל את התיוה של רינה לי יהיה חייב להתייחס ברצינות אינטקטואלית לטיעוניה, ולו גם בשל מימדי ה"בקי" המתגלים בספר. אין הרשימה הביבליוגרפית בסיומן של שתי המסות המרכזיות בגדר יציאת חובה של קישוטי אפרטוסי-אקדמי, כפי שנהוג לא פעם בפירסומים אקדמיים כשריבוי ההערות בא לכסות על ערוות השידפון שבדיון, אלא, הינם חלק אינטגרלי של השקלא־וטריא החריף שניטש על פני עמודי הספר.

וכאן מן הראוי, אולי להעיר הערה ביקורתית על השימוש האינטנסיבי באפרטוסי הביבליוגרפי. אדרבא, נראה לי שהמחברת אף הפריזה מעט בנידון. מתוך נקודת-מוצא ביקורתית, הרואה את עצמה נלחמת "כנגד תשעים ותשעה", רְוּי הספר ציטוטים ומראי-מקומות המבליעים לא פעם את דברי המחברת עצמה. התחושה, ואולי הפחד, שמא תיכשל חס ושלום בשליחותה האיצו את תהליך הציטוט והסיכום של דברי מבקרים אחרים בשעה שהמחברת עצמה מסתפקת לא פעם בהערות ביקורת ספקניות, או מתנגדות, קצרות ביותר. כך, למשל, הערתה על דבריו של ה. ברזל בעמ' 22, פלומסה עם ב. הוכמן בעמ' 23, טיעונה כנגד ג. שקד על משמעות האפילוג ל"תמול שלשום" בעמ' 24-25, תגובתה לדברי בְּנֵד על הסיפור "מעלות ומורדות" בעמ' 26 וכן תגובותיה על הפירושים וההערות שניתנו ל"שירה" בעמ' 27-30. דוגמאות לדרך כתיבה זו מצויות למכביר אף בשאר פרקי המסה.

ההתייחסות המועצמת לדברי חוקרים ופרשנים בני־ברית ושאנים בני־ברית, תוך הצטמצמות במרחב של מקום יוצרת בספר אווירה של החיסות אינטלקטואלית המזכירה את גישתם של נושאי־הכלים התלמודיים המצליחים לדחוס בשורות ספורות אין־סוף של מובאות בנוסח "כמו שנאמר" "כמו שכתוב" "וכבר פסק" וכו' וכו'. אף כי יש בכך ביטוי לאירודיציה ול"למדנות" של רנה לי, הרי שדרך כתיבה זו מקשה על "עיכולם" של דבריה, ממש כעיון בדבריהם של פוסקים שונים. הדבר בולט במיוחד כשהמחברת דנה בהיבט ספציפי ביצירת עגנון בשעה שנעשה חֶתֶךְ לאורכה ולרוחבה של יצירת עגנון תוך שימוש במספר רב של סיפורים להוכחת התיזה, כגון, בחוליותיו הרבות של הפרק "על החסד", בו מסווגות "פניו השונות של החסד", כשכל פן מתועד ברשימת סיפורים המאמתים לדעתה פן זה. אותה הדחיסות, הנוצרת בשל ריבוי האיזכורים, בולטת גם כשמושא עיונה הוא דיגום דבריה תוך התייחסות ליצירה ספציפית, כגון בפרק "עיון נוסף עם כניסת היום", ובמיוחד הפרק "עיון ב"עיר ומלואה"¹⁰ העוסק בספר רבי־כמות ורבי־עניינים.

ייתכן שהדחיסות וצפיפות העניינים המאפיינים מסה זו נובעת מכך שהיא מתוכננת להיות "ספינת הדגל" שבעקבותיה יבואו, כנראה, "הספינות שבדרך", היינו, מסה זו תורחב בבוא העת, כמנהגם של חוקרים, שפרי מחקר של שנים מתפרסם בצורה של מסה, או, ספר שהוא בבחינת מניפסט המכריז על דרכם ומטרתם ולאחר מכן מיושמת התיזה בשורה של עבודות מחקר מפורטות; ובמקרה דנן — דיונים מחקריים מפורטים ביצירה זו, או, אחרת של עגנון. המחברת עצמה מודעת לכך ש"עיר ומלואה", למשל, הוא מכרה ספרותי: "אפשר לסמוך על חוקרי ספרות ומבקריה שיימצאו עניין לענות בו. אלה ידגישו... אלה ידגישו... אחריהם ישימו את הדגש על שאר פרטים שבסיפור..."¹¹, או, בהמשך: "למרות מה שהפן הגלוי של הספר רבי־עוצמה מן הפן הקטן שבו, תגלה בו העין הבוחנת רמזים ורמזי־רמזים לסיפורים אחרים של עגנון ולהשקפת עולמו הכללית."¹²

„רגע החסד“ ועוקץ הסבל

מה שנוגע, איפוא, לפן "הבקי" שבדבריה של רנה לי קשה יהיה לערער ולטעון כלפיה, כנהוג בשקלא־וטריא שבפולמוס אקדמי, שנעלמה ממנו הלכה זו, או אחרת — שנעלם ממנה מקור זה, או, אחר, סיפור זה, או, אחר, עמדתו ופרשנותו של חוקר זה, או, אחר. אך מה שנוגע לגופי הלכות של דבריה, לעצם מהותו של הטיעון הדברים הינם הרבה יותר מורכבים. ביסוסם וצידוקם במארג הפולורליסטי והיחסי של ההרמנויטיקה הספרותית הוא לא פעם "עניין של השקפת עולם". ומה שטוענת רנה לי כלפי החוקרים ה"מודרניסטיים" שפירשו את עגנון בהתאם ל"היבט הקרוב להם ביותר"¹³ ניתן לטעון גם כלפיה, אם כי, חוזרת המחברת ומדגישה שאין היא הולכת בדרך זו ומנסה לראות את עולמו של עגנון כעולם של אור, אמונה ותקווה לא מתוך נטיותיה היא אלא מתוך ניתוח מדויק של הטקסט הסיפורי עצמו. מכל מקום מבטא ספרה של רנה לי נקודת־ראות השונה מהמקובל כיום ואין ספק שהיא שוברת כאמור, את "ההסכמה הכללית" בביקורת עגנון וכדוגמא אביא את פירושה ל"סיפור פשוט" ול"שירה".

את הגיבור הירשל ב"סיפור פשוט" רואה הביקורת כגיבור טראגי מובהק. העלילה נסבה על תסריט (סצנריו) רומנטי מובהק: התנגשות של אהבה לממון, בין רגש אהבה טהור שאינו נעדר חשקנות של עלם צעיר לבין חמרנות כספית. ואין עגנון נלאה לתאר בפרוטרוט את המחיר שמשלם אדם כשחישובי הממון גוברים על רגשי טוהר האהבה. השתגעוּתו של הירשל נתפסה כמבטאת את קלקלתה של החברה היהודית, שהערך העליון בחייה הוא הכסף, ולקורא זכורה עדיין סצינת ספירת הכסף בידי הוריו של הירשל בסיומו של יום מסחר שאינה חסרה סממנים של השתעשעות במטבעות נוסח פייגין ב"אוליבר טוויסט". אך בעוד שחוקרים רואים בגורלו של הירשל גורל טראגי מובהק הרי שבחריפות של עורך־דין ממולח ושנון הופכת המחברת את הקערה על־פיה. בחריפות על דרך "איפכא מסתברא", או, על דרך "סרס המקרא ודרשהו" ניטל לחלוטין עוקצו של הטראגי בגורל הירשל:

בשביל הירשל היה "היער" בגדר ניסיון מאלף וחיוני. בשובו הביתה הוא מכין סוף־סוף שיש לקבל את החיים כמות־שהם ועושה שלום בנפשו... יש כאן מעין התבגרות של הצעיר הירשל ההופך לאיש. מתוך ההכרה שאי־אפשר לצפות למילוי כל המאוויים שבחיים, והוא לומד להעריך את מה שיש לו, ולאהוב את מינה אשתו ואת תינוקו משולם אשר חשב שלא יאהב לעולם. אהבתו לבלומה היתה כקדחת התשוקה, כמחלה וכשיגעון. אהבתו למינה, לעומת זאת, מיושבת היא, למודת ייסורים ומלאת רוך. האדם שעשה שלום עם עצמו עשה שלום עם העולם ועם אשתו שהיא כחלק ממנו. והוא שב הביתה.¹⁴

הווי אומר, שחסד עשה הקב"ה עם הירשל — כתפיסתה של השקפת היהדות שכל מה שנעשה לאדם מובן ומשמעות לו והכל נעשה למען האדם. אצל עגנון יש אפשרות לתיקון. האדם מצידו חייב לעשות את המוטל עליו ולשאת בעול החיים, והקב"ה, אם יעלה רצון מלפניו, יעניק לו מחסרו ויברכו בשלום — מסכמת המחברת את דבריה בפרשת הירשל.

הוא הדין ברומן "שירה", בו נתפס הרבסט כגיבור טראגי; זהו גיבור העומד בסתיו (הרבסט) חייו, אדם שחיי משפחתו מתערערים ומעייני יצירתו, הן בתחום המחקר האקדמי והן בתחום הכתיבה הבידיונית הולכים ומסתתמים. גם במקרהו של הירבסט הופכת רנה לי את קערת הפרשנות על־פיה ומעניקה לרומן זה פירוש משלה. לאחר שהירבתה להתייחס לפירושיהם של ה. ברזל ושקר בעניין שירה הוא אומר:

הדבר היחיד שבו נראה עמוה נעלה על הרבסט הוא במידת השלמות הנפשית. אבל כך הוא במידה רבה משום שהוא חי למעשה מחוץ לעולם ("שביתו הוא עולמו החיצוני") וסוגר ומסוגר הוא בעולם משלו, שלבעיות העולם ולטרדותיו אין להן כניסה אליו. ואילו הרבסט, אם כי "איננו אידיאליסטן", הריהו חי בעולם הזה ופתוח לנעשה בו. אכן, אותו "גן־עדן" (כשם האחות עדה עדין) של בית־מצורעים, עולם של מוות הוא, בסופו של דבר... העולם בו אנו חיים, בעולמם של הרבסט והנריאטה, איננו "גן עדין" ויש בו פגמים הרבה, מאוויים גדולים, ופשרות קטנות, אך זהו העולם בו בחר עגנון הלכה למעשה. מפעם לפעם יוצא הרבסט ממסגרת חייו, אבל "יצאות אלה", כפי שמציין שקר, "הן שמפרות את סדר חייו הקבוע של הרבסט..."¹⁵

עם הרבסט נדהג עגנון בכפפות של משי. אף יסורי המצפון אינם נראים כמציקים לו ביותר. קו אופטימי חזק יש באופיו, הוא שוקק חיים ומוסיף להוליד ילדים. אין הוא דמות טראגית ואין תימה שכתובת הטראגדיה שבתוכניתו אינה עולה בידו. זאת משום שיש בו מרוח מחברו, כי גם עגנון לדעתי, לא היה יכול לכתוב טראגדיה... אף בסיומים אלה ראה עגנון לנכון לטשטש גבולות בין סיפור לסיפור, ובין חיים למוות, ללמדנו כי אין סוף לדברים, וקיים סיכוי לעדנה, גם לאחר בלות.¹⁶

מתוך אותה גישה של "סרס המקרא ודרשהו" דוחה רנה לי את הסיווג הזיאנרי של "תהלה" כקרובה ביותר ל"טראגדיית הגורל" כפי שמציע בהט.¹⁷ בדרך זו נדחים פירושים "טראגיים" לגבי סיפורים אחרים, כולל אחת הבעיות המטרידות ביותר בחקר עגנון והיא חוסר הטיפול מצידו של עגנון, טיפול מעמיק ואינטנסיבי, בבעיות השואה.¹⁸

מאירך, גם לאחר ה"טורדה-פורס" של ניתוח טקסטואלי מפורט ומדוקדק, ושל היוקקות לעמודי-התווך של העיון הספרותי רבים וטובים יערערו על מסקנותיו של מסעה בו הכל נע לעבר כיוון האור ולכיוון החסד. רבים ישאלו, ולא באורח פרובוקטיבי ומתחכם, בנוסח של "אם הכל כל כך טוב אז למה כל כך רע?" גם אם מקבלים את מציאותו של "רגע החסד" בכתבי עגנון תשאל שאלת השעות הרבות של כאב, של "ירידה" ו"נפילה" הממלאות עד לכדי רווייה את המארג העלילתי של רבים מהסיפורים? גם אם תתקבל טענת המחבר "שגם בסיפורים קודרים מנצנץ שביב אור בסופם. לקראת סיומם כאילו חלה איזו תפנית חדה לכיוון התקווה, ולו גחלת לוחשת בלבד, או רמוז לכך שבצעם אין הסוף סוף ממש אלא יש להמשיך ולצפות. פניו של עגנון נשואות אל החסד",¹⁹ מה עם הרישא והאמצע של חיי גיבורי עגנון? ואף אם "העוקץ ניטל מן הקץ" מה עם הזמן, הטראגי בעצם ומהותו, עד לקץ? ושוב, האם האפילוג ב"תמולש שלשום" מסוגל להקהות את עוקצם של שש מאות עמודים של גורל חיים מיוסר ומלא-סבל? האם אין כאן חזרה על מעשה ברנר ששני הרומאנים המזעזעים בקדירותם "מכאן ומכאן" ו"שכול וכשלוף" מסתיימים ב"סוף שמח" שאף אם נטהרו בק"ן טעמים אמנותיים של ה"אף-על-פי-כן הברנרי" קשה למחוק בהם למשל את רבריו של קריב בנידון במאמרו הידוע "העטרה והקוצים"?

"על שמות ביצירת הזו"

שונה לחלוטין, הן בעצם אופיו של הדיון והן ברמתו האיכותית, הוא חלקו השני של הספר "על שמות ביצירת הזו"²⁰. בעוד שהמסה על החסד בסיפורי עגנון יסודה, כאמור, בתיזה המתפלמסת עם חוקרי יצירתו הרי שהמסה על השמות ביצירות הזו חסרה לחלוטין את סממני ההתנצחות והיא כולה דוגמה ל"מחקר סולידרי". ראשיתה בהסברת משמעות השם ביצירה בדרך כלל, המשכה בפרק "הערות הביקורת הספרותית לגבי שמות" וכאן בא דיון קצר על תפקוד השמות ביצירות עגנון, הנרי גימס, דיקנס, בלזק וגוגול. לאחר דיון קצר זה, המשמש בכחינת מבוא, באים עיקרי הדיון: "השמות כמשקפים קווי-יסוד אופייניים להזו", דיון במשמעותם ותיפקודם של השמות אצל הזו כשרוב רובו של הדיון מוקדש "להתאמתם למסכת הסיפור" במסגרת סיפורי השונים של הזו.

אף בריון על הזו בולטת בקיאותה הרבה של רנה לי, הן במקורות הראשוניים – ביצירתו המגוונת ורבת-הפנים של הזו, והן בביבליוגרפיה המקצועית הלועזית העוסקת במדרש השמות והן בזו העוסקת בהזו. כבדיונה על עגנון אף כאן עושה המחברת שימוש נרחב בביבליוגרפיה שנכתבה על הזו ויישומה למושא דיונה. אך בעוד שבדיונה על עגנון השימוש

חיים הזו

האינטנסיבי בציטוט ותיעוד מירבי מוצדק בשל אותה תחושת התנצחות המקייבת מסירת רכריהם של אלה שהיא מתפלמסת אתם ושל אלה היכולים להיות "תנא-דמטיע" לרבריה הרי שבדיונה על הזו סיכום רכריהם של אחרים יש בו טעם לפגם ויש בו יותר מקורטוב של קומפילאציה. אם יש הצדקה לפרק "על שני מאמרים"²¹ "הדנים בתפיסת הזמן שב"ספר המעשים" מתוך זווית-ראייה שונות"²² של קורצווייל ושל נ. רוטנשטרייך כחלק של הריון המנסה להוכיח את מציאותו של החסד ביצירת עגנון, כי אין לך רכיב מרכזי בהוויית החסד מאשר מימד הזמן, הרי שהפרק "הערות הביקורת הספרותית לגבי שמות", שכדברי המחברת מטרתו להביא "כמה דוגמאות להערות הביקורת הספרותית ביחס לשמות בספרות", פוגם בדיון האקדמי הרציני הבא בעקבותיו של פרק זה. אף כי מגמתה של רנה לי בנידון ברורה בהחלט – לשמש מעין מבוא לדיונה בשמות אצל הזו, ואף כי נכון, אולי הדבר שמעטים מחוקרי ספרתנו בקיאים בנושא זה אף-על-פי-כן מטרה פידגוגית זו מחטיאה את מטרתה בהיותה לוקה בחסר. הדיון הינו קצר וכללי ביותר – כעמוד או שניים מוקדשים לכל סופר וסופר וחלקו הגדול הינו ציטוט מספרי מחקר לועזיים ותירגומם בסוגריים לעברית. וממה-נפשך אם מיועד הדיון לקורא הרגיל שאינו שולט באנגלית, מה הטעם לצטט את המקור האנגלי ולתרגם לעברית – התרגום דיו, ואם מיועד הוא לחוקרים, הרי שיש להניח שהם שולטים באנגלית וממילא מה מוסיפים המקור והתרגום זה לזה?

אך מלבד פגם מיבני ומתודולוגי זה עצם הדיון במדרש השמות ההזוי מצטיין בתרומתו וברמתו המדעית. המחברת עושה שימוש נרחב במידע שהצטבר כבר על הזו ובמיוחד בעבודותיהם של כהט ושל ד. מירון ויחד עם זה מצרפת להם את חידושיה היא, המעניקים לקורא תמונה שלמה ומקיפה של יצירתו העשירה של הזו באספקלריה של שמות גיבורי הציוריים בני העדות ממזרח וממערב המאכלסים את סיפוריו. יותר מאשר "מסע אל רגע החסד" נדרשת כאן עבודת נמלים מדעית דקדנית – זיהוי כל שם ושם, מקורו האטימולוגי בלשונות מספר ובמקורות שלנו, תירגמו ובעיקר: זיהוי תיפקודו הספרותי במסגרתו של כל סיפור וסיפור. בנוסף לכך נעשה בעבודה זו מחקר השוואתי-פנימי של צירופים של שמות שונים ונסיון לסווגם בהתאם למכנה משותף של תיפקוד ספרותי, כגון הפרק "השמות כאמצעי עזר לגרוטסקה", "השמות כאמצעי אפיון", שמות המשקפים את עניין הכפיל" וכן הפרק הגדול "מוטיבים המקשרים שמות שונים ביצירות שונות", כגון "מוטיב הצפורים",

"מוטיב רחל ולאה" ועוד. רשימה מצומצמת זו יש בה כדי להעיד על עושרה ורבגוניותה של מסה זו, שיש בה עניין הן לחוקר הספרות, והן לקורא המשכיל. פרקי המסה שעמל רב הושקע בהם מצטרפים לכדי פסיפס עשיר בצבעוניותו המגרה את הקורא הן גירוי אקדמי-מדעי אך לא פחות מכך כשעשוע אינטלקטואלי של מילוי תשבץ-שמות ביצירות השונות על קישוריהם המסועפים. זוהי, כנראה, העבודה היחידה מסוגה ובהיקף שכזה בחקר ספרותנו החדשה ועל תרומתה ראוייה רנה לי להערכה.

1) רנה לי, מסע אל רגע החסד (עיונים ביצירותיהם של ש"י עגנון וחיים הוז), הוצאת "רשפים", ת"א, 1978. 2) במיוחד ראויים לציון ספריהם של: א. אפק, "מערכות מלים", עיונים בסיגנונו של ש"י עגנון, תל-אביב, הוצאת דקל, תשל"ט, 127. ב. מזור, יאיר. הינאמיקה של מוטיבים ביצירת ש"י עגנון, תל-אביב, הוצאת דקל, תשל"ט, 133 עמ'. ג. שמואל יוסף עגנון — מבחר מאמרים על יצירתו ליקט וצירף מבוא: ברזל, הלל, הוצאת עם-עובד, תשמ"ב 559 עמ'. ד. כמו כן, ראה למשל, את מאמרו של שביט, עוזי "מעוות לא יוכל לתקן (על "פארנהיים" לש"י עגנון)", מאוניים 42, כרך מ"ט תמוז-אלול תשל"ט יולי-ספטמבר 1979. וכן את מאמרו של אברך, דוד. "דמות האב בכתיב עגנון", מאוניים כרך נ"ד חוברת 3, 43, שבת-ארך תשמ"ב, פברואר-מארס 1982. 3) רנה לי, "מסע אל רגע החסד", עמ' 13. 4) ש. ש. ש. עמ' 17-16. 5) ש. ש. ש. עמ' 17. 6) ש. ש. ש. עמ' 17. 7) ראה למשל את דברי דב סדן, "מספר וייעודו, דברים על אהרן אפלפלד", "דבר", ו' אייר תשל"ט, 4 במאי 1979 וכן את דברי תגובתו על דבריה של רנה לי עליו ב, מעריב. כמו-כן ראה את רשימתו של מ. פלאי ב"הדואר": "מסע על רגע החסד ביצירת עגנון", ט"ו טבת, תשמ"ג. 8) רנה לי, מסע אל רגע החסד, עמ' 13. 9) ש. ש. ש. עמ' 71 — 76. 10) ש. ש. ש. עמ' 34 — 41. 11) ש. ש. ש. עמ' 37. 12) ש. ש. ש. עמ' 40. 13) ש. ש. ש. עמ' 29. 14) ש. ש. ש. עמ' 14. 15) ש. ש. ש. עמ' 57. (ההדגשה במקור — ש. ש.). 16) ש. ש. ש. עמ' 29. (ההדגשה במקור — ש. ש.). 17) ש. ש. ש. עמ' 30. (ההדגשה במקור — ש. ש.). 18) ש. ש. ש. עמ' 39 — 41. 19) ש. ש. ש. עמ' 42. (ההדגשה במקור — ש. ש.). 20) ש. ש. ש. עמ' 109 — 167. 21) ש. ש. ש. עמ' 93 — 96. 22) ש. ש. ש. עמ' 93.

ישיבה אוניברסיטה